

Haza a magasban

ELŐADÁSOK
A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL
XXIX.

DR. TÖRÖK JÓZSEF

Árpád-házi Szent Erzsébet
Thüringia vagy Hungária?

DR. TÖRÖK JÓZSEF

Árpád-házi Szent Erzsébet
Thüringia vagy Hungária?

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2006

Sorozatszerkesztő

Farkas Olivér
és
Sarbak Gábor

© Török József, 2006
© Szent István Társulat, 2006

ISBN 963 361 877 0
ISBN 978 963 361 877 6
ISSN 1588-9491

Szent István Társulat
1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 1.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

A Szent István Társulat vezetősége 1999-ben vagy 2000-ben, amikor elhatározta, hogy a Középkori keresztény írók sorozat harmadik köteteként kiadja a XIII. századi forrásokat Árpád-házi Szent Erzsébet életéről, bizonyára nem gondolt arra, hogy 2006. november 19-én Szent Erzsébet-év kezdődik, amely a szent születésének nyolc évszázados jubileumát hivatott megünnepelni egy álló esztendőn keresztül. Mind a kiadó, mind a fordítók nagy szolgálatot tettek az ünnepségsorozatnak, hiszen a jelen előadás, jóllehet nem része a hivatalos programnak, bátran támaszkodhatott e fordításokra is a latin nyelvű források mellett. Azonban nem szabad említés nélkül hagyni azt a modern Szent Erzsébet-monográfiát sem, amely bőséges forrásokra és irodalomra támaszkodva két kiadásban is napvilágot látott, előbb az Akadémiai Kiadónál, majd utóbb az Ecclesia Könyvkiadó jóvoltából, s szerzője: Sz. Jónás Ilona. Ezek következtében a közelgő Szent Erzsébet-év mondhatni két évtizedes, bár tőle független, mégis hasznos szolgálatot tevő előkészülettel rendelkezik.

Mielőtt a címben jelzett Thüringia vagy Hungária kérdésére válaszolni próbálnánk, engedjék meg eltekinteni Szent Erzsébet életének részletes ismertetésétől; helyette inkább megidézni azt az utolsó időt, amit ő még férjével töltött. Igaz, késői forrás alapján, hiszen Dietrich von Apolda maga is bevallja, hogy „59 évvel Szent Erzsébet halála után” kezdte írni, rendbe szedni, kiszínezni, feldíszíteni a szent életrajzát. Eme vallomás alapján rögtön kételkedő gondolataink támadnak a forrással szemben, vajon nem kitalált eseményről tudósít? Tekinthejtük forrásértékűnek az elbeszélést? Erzsébet a Szentföldre induló férjétől imigyen búcsúzott. „Követte, még csak nem is messziről, hanem közlről, szomorúan a leghűbb nő a legkedvesebb herceget, aki vándorlásában Thüringia határán már túlért, hogy őt – fájdalom – ne láthassa többé már soha. A szerelem ereje és az elválás fájdalma nem hagyta, hogy még jókor visszaforduljon, s kíméletlenül hajszolta, hogy még egy nap utat megtegyen. De neki nem volt elég ez az előrehaladás, az elválást el nem viselve kísérte, még egy napi utat téve meg. Mit akar? Előrehaladásáért tett erőfeszítését a szerelem köteléke és a kín ereje sokszorozzák meg. Az erős érzés-okozta halogatást a Teremtő szeretete törte meg: erős az, mint a halál. Rudolf pohárnok sürgetésére így aztán végül szétváltak.

Mikor a szükség kényszerítette és az alkalom sürgette, hogy különváljanak, végül, mindennek végén a hú férj egy titkos pecsétül használt gyűrűt tett le szomorú hitvese elé, így szólván: Nővérem, ezen a gyűrűn Isten bárányának lenyomata van a zászlóval. Bizonyíték, hogy küldöttem valódiak, valamint életem vagy halálom jele. Majd hozzátette: A mindenható Isten áldjon meg, legdrágább nővérem, és legyen áldott, akit hordozol, méhed gyümölcse. Akiről, amint együtt megállapodtunk, boldogan gondoskodni fogsz. Ezt mondván elhagyta a herceg kedvesét.” (Csalog Judit fordítása.)

Az ellentétpárok mesteri alkalmazása a szerző tehetségét dicséri, aki előzőleg bevallotta: rendbe szedi, feldíszíti a kedves szent életrajzát. Egy-két nyelvi fordulatot hadd ismételjek meg: „követte, nem messziről, de közlről; leghűbb nő a legkedvesebb herceget; a szerelem ereje és az elválás fájdalma; szerelem köteléke és a kín ereje.” E szépen szóló tudás azonban annak a ténynek a meglétét, miszerint – némileg megváltoztatva az Énekek éneke szavait – „szerelmük erősebb volt, mint a halál”, nem gyengíti. Ennek tárgyiasulása az Isten bárányát ábrázoló gyűrű, amelyet férje Erzsébet elé tett. Egy használati tárgy szimbólummá nemesedett a kimondott szavak által, s ha az ember történelmi gondolkodásának jellemzője az események jelképes elemei iránti vonzódása, akkor itt nem egyszerű közléssel, hanem

ézelmekkel-indulatokkal teli metakommunikációval állunk szemben.

Lehetett volna kiválasztani a leprás beteg vagy a rühes gyerek esetét is példázat gyanánt, de azért ez az epizód került említésre, mert felvillant valami olyan szenvedélyeséget Erzsébet lelkéből, ami képessé tette őt egyszerre az Isten és a férje iránti, egyenlőképpen lángoló szeretetre. S mindez a XIII. században, amikor világiak nem igen részesülnek abban a megdicsőülésben, ami a szentté avatás, oltárra emelés. A hitvestársi szeretet ilyen fokú előtérbe állítása – együtt étkeznek, ami az egyenrangúság jele – afele mutat, amit kevésszer használatos kifejezéssel atipikus életszentségnek lehet nevezni. Atipikus, mert a házastársi szeretet más szentek életében nem jelenik meg ekkora drámai erővel, ilyen megrendítő szépséggel. A hagiográfiai irodalomban 1300 után a házasság mintegy háttérbe szorult. Férjes, sokgyermekes asszonyokat avattak ugyan szentté, lásd Svéd Szent Brigittát; ám házasságuk csak mellékes előzmény, s szerelemről nem esik szó. Mintha a testi kötelék minden áron legyőzendő lenne az Isten iránti vágyakozás során. Ez Erzsébetnél is tapasztalható, állítják egyesek. Az átlag gondolkodás számára megütözést keltő a lemondása legkisebb gyermekéről, amikor özvegységében teljesen a betegeknek szenteli magát. Ám ennek túl nagy jelentőséget tulajdonítani kár lenne, ha Erzsébet szemé-

lyiségét tényleg meg akarjuk közelíteni. A bölcs, előrelátó anya munkálkodott benne, amikor gyermekeit másokra bízta. Atipikus életszentsége mellett józan észjárása, gondolkodása divatos kifejezéssel élve, „keresztül jön” a forrásokon.

Hungária vagy Thuringia felé tovább haladva, a szerelmes feleség, majd bánatos özvegy, gondos anya Erzsébet lelkiségére érdemes rákérdezni. Marburgi Konrád, a szigorú ferences lelkivezető alakja sejlik föl a lelkiség említésekor, ám a négy szolgáló vallomása fontosabb, hiszen egyikük, „Guda szerzetes szűz mintegy ötéves korában került az akkor négy esztendő Erzsébet szolgálatába.” Ő tanúvallomásában Erzsébet lelkiségének két jellegzetes vonását emeli ki: mély áhítattal vallásos, és a szegények irányában rendkívül együttérző. A leányka öt éves korában, „amikor még nem is tudott olvasni” (tehát később tudott?), a zsoltáros könyvével zsolozsmásdit játszott. Elnézést az *opus Dei*, avagy *divinum officium* illetően megjelöléséért, de ez éppen olyan „szocializációs folyamat”, mint a szorgalmas ministráns esetében a játékból misézés. S mi ebben a játék, mennyi az értelem ébredésével párhuzamosan a bontakozó hit, arra fogadjuk el – napjaink lélekbúvárainak vélekedései helyett – a gyermekeket maga köré gyűjtő, és őket az apostolok számára példaképpül állító Jézus tanítását. A kislánytársai-val játszó Erzsébet vallásos elemeket vegyít

a vetélkedésbe – toposz lenne mindössze? A lovagi kultúra legjellegzetesebb megjelenítője, a lovagi torna küzdelmein részt vevők nem ugyanazt tették?

A szerencsejátékokról az egyháziaknak a középkorban igencsak szigorú véleményük volt. S Guda, a megbízható szemtanú a gyermekjátékokban nyertes Erzsébetről beszél, aki „nyereségének tizedrészét szegényebb játszótársnőinek adta”, sőt imakereskedelmet folytatott. Nem úgy, mint sokszor a fölnőttek, hogy helyettük vagy értük adományokért mások imádkozzanak, hanem „minden egyes ajándékért néhány Miatyánk vagy Üdvözlégymondására kötelezte őket.” Szent Erzsébet szegények iránti szeretete – mondhatni – vele született erény, s innen források az, amit majd a Szegénység Úrnőt megismerve diadalra visz élete utolsó szakaszában. Megemlítendő még János evangélista iránti devóciója, aki nem csak az utolsó vacsorán, hanem a kereszthalálkor is kiemelkedő helyet foglalt el az Üdvözítő mellett. Összefoglalva Guda tanúskodását: *humiliter Deum habens pre oculis*.

Isentrud özvegy Erzsébet házasesetének boldogságáról tett tanúságot. A báty, Hermann halála után az annak helyébe lépő Lajos megértő volt fiatal felesége iránt még akkor is, ha neki meg feleségének „ezért az egyéni és szokatlan életmódért” ... „szemtől szembe sok szidást kellett elviselnie a családja részéről.” A tisztátalannak tartott ételek

elutasításától kezdve a jómódú elhunytak új lenvászón halotti lepleinek a szegények számára történt kisajátításáig kifogyhatatlan ötletességgel szolgálta Erzsébet a szegényekben, betegekben magát az Üdvözítőt. Mindez egybecseng Marburgi Konrád mesternek Boldog Erzsébet életéről a pápához írt levelével. A harmadik szolgáló, Irmengard és a negyedik, az úrnője nevét viselő Erzsébet szolgáló vallomásai részletekkel igen, de alapvetően új elemekkel nem gazdagítják tovább Erzsébet nyolcszáz évvel születése után is szemkápráztató lelki gazdagságát.

A középkorban a meghalás, az örökkévalóság küszöbének átlépése, innen odaát, közösségi esemény. Haláltusájukkor még a legszegényebbek sincsenek magukra hagyva, övéik, szomszédaik körülveszik a haldoklót és vele, érte imádkoznak. Erzsébet halála sem történhetett másként. Marburgi Konrádnak a pápához írt levelében a teljes terjedelem több mint egyhatodát betegségének, halálának részletes taglalása teszi ki. A négy szolgáló vallomásában Guda erről hallgat, Isentrud, Irmengard szintén. Erzsébet szolgáló rövidebben tudósít, ám Konrádhoz hasonlóan ő is hallotta a haldokló Erzsébet énekét. Emellett nem hallgatja el, hogy az ereklyékre vágyó túlbuzgó hívek a halott testét megcsonkították. Heisterbach Cézár életrajzának utolsó, 30. fejezete foglalkozik énekével, halálával, majd felravatalozásával, a gyászolók viselkedésével,

sőt szerinte Erzsébet szolgálóhoz hasonlóan „a wetteri kolostor apátnője kis madarak igen vidám énekét hallotta. ... Bizonyára szentek és angyalok gyűltek össze madarak alakjában a szent test körül, és a dicséret hírnökeként lelkét elvitték Istennek.” Jacobus de Voragine a Konrád, Erzsébet és Cézár által említett, lelkében éneklő Erzsébet mellett egy kismadarról is megemlékezik a templom tornya fölötti nagy csapat madárkán túl. Dietrich von Apolda szintén tudósít a haldokló Erzsébet énekéről: „Csoda dolog: akkor torkából, szája minden mozgása nélkül édes hangok lettek hallhatók.” Ez a misztikus ének az Énekek éneke szavakba aligha foglalható üzenete. Jóllehet az angyalok, szentek éneke más szentek halálakor is hallható; Erzsébet esetében 1231. november 17-én bekövetkezett elszenderülésnél már előjele a csodák sokaságának, amelyek közül az első két nap múlva, 19-én be is következett. Erzsébet spontán kultusza tehát még temetése előtt azonnal elkezdődött és négy év múltán a pápa, IX. Gergely által véghezvitt kanonizációval szentesítődött, amint arról alább még szó esik.

Megpihenve a Thuringia és Hungaria felé vezető úton, érdemes áttekinteni az 1198–1431 közötti időszak alatt kanonizált laikusok sorát. Összesen tizennyolc személy kapcsán folytattak szentté avatási pert. Nyolc férfi, tíz nő. Ami származási helyüket, vagy

életük színterét illeti, négy esetben Itáliát, egy-egy alkalommal Angliát és Skóciát kell említeni, hasonlóan Dániához és Franciaországhoz. Provence és Svédország kétszer szerepel, a német nyelvterület öt alkalommal érintett. Ez utóbbihoz tartozik a Magyarországon született, ám élete túlnyomó többségét Thuringiában töltő Árpádházi Szent Erzsébet. Meg kell jegyezni, hogy Svéd Szent Brigitta, noha élete utolsó harmadát Rómában töltötte, svédnek számít.

Itt és most nem jelentkezik kötelező erővel Szent Erzsébet csodáinak részletes, vagy összegző bemutatása, elegendő annak kiemelése, hogy az Erzsébet közbenjárására történt csodákat gondosan följegyezték és Marburgi Konrád 1233 kora tavaszán elküldhette a pápai udvarba a boldogemlékű életének összegzését és az addig egybeírt csodákat. Konrádot ez év nyarán meggyilkolták, az ügy legtántoríthatatlanabb híve távozott az élők sorából, s a szentté avatás elakadhatott volna. A szent sírjánál azonban a csodák folytatódtak. IX. Gergely pápa II. Konrád hildesheimi püspök vezetésével új bizottság kezébe tette le Erzsébet ügyét, ennek közvetlen eredménye a már idézett négy szolgáló vallomása és a további 23 csodát tartalmazó jegyzőkönyv. Ennek viszonylag gyorsan meglett az eredménye, mert IX. Gergely pápa az 1235-ös esztendőben, Perugia városában, pápasága kilencedik évében, május 27-én, pünkösöd ün-

nepén kijelentette: „Úgy határoztunk, hogy az említett szent asszonyt, akit Felsége látására (ti. Isten színelátására) magához venni méltóztatott, a szentek sorába felveszszük.” S mert a pápai udvarban az első csoda napját, november 19-ét hitték halála napjának, ez lett évenkénti ünnepe. Ez adta meg a spontán kultusz végső szentesítését, ez teremtette meg a hivatalos kultuszhoz szükséges liturgikus szövegekre az igényt. Az új szent sógora Thüningiai Konrád a Német Lovagrend tagja volt, a szentté avatás ügyét ő vitte diadalra, s mert a Német Lovagrend célkitűzései között is ott szerepelt a *tuitio pauperum*, mint a többi lovagrendnél, a munkát, amit Erzsébet végzett a marburgi *hospitiumban*, a lovagok folytatták. Erre utal már a kanonizáció előtti, 1234. július 1-jén kelt pápai levél, majd Erzsébet 1236. május 1-jén kivitelezett *elevatioja* után a lovagrend kórházai közé való besorolódása, illetve ő lett annak égi pártfogója. Erzsébet magyar volt apja révén, tudjuk, anyja, Gertúd merániai. Nagybátyja Aquileia pátriárkája volt, aki rövid ideig a kalocsai érsekség javadalmait élvezte, nagynénje a kitzingeni apátnő, aki egyszer rá akarta venni fürdésre Erzsébetet.

Erzsébetet német földön thüningiainak mondták és tartották férje, anyai rokonsága miatt; azonban francia és spanyol földön, valamint Itáliában magyarként tartották számon. A szent *elevatioja*, *translatioja*, mond-

hatni némi túlzással, szinte kiáltott a saját zsolozsma, saját miseszövegek iránt.

Szent Erzsébetnek két verses históriája, vagyis rímes *officiuma*, teljes zsolozsmanyaga ismeretes. Az első vesperás első antifónájának kezdő szavairól elnevezett *Laetare Germania* föltehetőleg az *elevatio-translatio* 1236-os ünnepére készült és ez az elterjedtebb. Sem szövege, sem dallama nem köthető konkrét személyhez. Nem mintha kollektív alkotás lenne, hanem a másik, a *Gaudeat Hungaria* kezdetével összevetve szükséges ezt a megállapítást tenni.

A *Laetare Germania* egyetlen utalása Erzsébet származására a matutinum első olvasmányának első mondata: *Beata Elyzabeth filia regis Hungarorum*. Ez az *officium* volt a legelterjedtebb itthon és külhonban egyaránt. A 23 antifónát és 10 responzóriumot tartalmazó verses história életrajzi elemeket és általánosabb, dicsőítő jellegű gondolatokat egyaránt tartalmaz, s a csodák hírére gyorsan terjedő kultusz liturgikus vetületeként számtalan helyi egyház zsolozsmájába beépült a *Novum sydus emicuit* kezdetű himnusszal. Ennek második sora – *error vetus conticuit* – arról tanúskodik, hogy Erzsébet szegénységesszméje elhalványította korának szegénységpárti eretnekségeit. Hátterében ott áll a korabeli társadalomra fagyöngyként rátelepedett eretnek-mozgalom, amely látólag igaz célt – a szegények érdekeinek védelmét – szolgálta. Ezekben az évtizedek-

ben ment végbe a középkor városiasodása, robbanásszerűen, amelyet pápa-ellenes, testellenes és uralkodó-ellenes, látszólag szegénységpárti eretnekmozgalom kísért. Szent Domonkos a hitről szóló helyes tanítással, Szent Ferenc és társai a bűnbánatra szóló felhívással, mindketten a szegénység látványos megélésével feleltek – nem kevés sikerrel – erre a kihívásra. Marburgi Konrád, Erzsébet lelkipolitikus Erzsébet személyében olyan példát akart állítani, aki elfogadta a Teremtőtől kapott hivatását, ami a házasságban élő nők számára az anyaság, hiszen három gyermeket szült és vett körül anyai gyöngédséggel. Nem volt pápa-ellenes (későbbi hagyomány szerint Szent Ferenc a pápa biztatására küldte el neki ajándékba köpenyét), és királyi származású lévén nem lehetett uralkodó-ellenes. Sőt az emberek közötti egyenlőséget fennen hirdette szeretetből végzett betegápolásával, amit oly végletes fokon valósított meg, hogy az még a szigorú Konrádot, gyóntatóját is felhábortotta. Ezen hármass példaadás miatt nem engedte meg neki Marburgi Konrád, hogy szabályszerűen, apácaként a kolostor rácsai mögé vonuljon, hanem azt akarta, hogy tartóra tett mécsesként világoskodjék Erzsébet tetteivel a világban, a világiak szeme láttára. Azzal pedig sem Marburgi Konrád, sem Szent Erzsébet végképpen nem törődött, hogy a száz évvel korábban élt Szent Bernát szálló igévé vált mondása, miszerint

extra claustrum nulla salus, egyszeriben idejét múlttá vált.

A másik, kevésbé elterjedt *officium* a franciaországi Cambrai-ban keletkezett, s szerzőpárosának neve is fennmaradt. Az ír származású Ebertramm által a VII. században alapított Saint Quentin-apátság német származású szerzetese, Gerardus és a Cambrai-i Saint Aubert kanonokja, Petrus szerzették a szöveget és dallamát. Az Affligem-i apátság szerzetese, Henricus 1270–1280 között jegyezte föl, Gerardus szerzőségét említve elsőnek: *Scriptis etiam plurima miracula, quae beata Elisabeth de Thuringia post mortem suam dicitur fuisse operata. Composuit etiam antiphonas et responsoria eleganti dictamine in eiusdem sancte festivitate cantanda. Neumas vero eiusdem antiphonis, et responsoriis quidam frater Petrus Canonicus Sancti Auberthi Cameracensis apposuit.* Henricus német származású volt, ismerhette Szent Erzsébet életét, csodáit és ezért találta följegyzésre méltónak a szerzetes és a kanonok közös alkotását, amely a *Gaudeat Hungaria* kezdetű antifónával indítja az ünnep első vesperását. A Cambrai-i kanonok Erzsébet iránti devóciójának az oka föltehetőleg az az adomány volt, amelyet a szent az itteni székesegyháznak juttatott. Gerardus ismerhette Erzsébet kettős kötődését, mert az antifóna így kezdődik: *Gaudeat Hungaria, iubilet Thuringia...* Az első vesperás himnusza szerint: *Lantgravia Thuringie celum ascendit hodie.* A nyolc versszakos himnusz szerint Erzsébet beteg-

ápoló, szegényeket támogató. A responzórium szerint *nata regis, nupta ducis* utalás az evilági hatalomhoz fűződő kapcsolatára. A *Magnificat* antifónája a gyermekeit följánló Erzsébet szájába adja Szűz Mária énekét, csak éppen a bárány, a gyertya meg a mez-télláb maradt ki, az életrajzhoz viszonyítva. Eme *officium* olvasmányai a négy szolgáló vallomásaiból kiragadott részletek. A *matutinum* responzóriumi hűen követik élete nagy eseményeit. Az első királyi származásáról szól: *nata regis Hungarorum*; majd házasságáról: *Nobilis Elysabeth, nupta viro virum habet ducem Thuringorum*. S végül irgalmasságáról, *mater miserorumnak* nevezvén őt. A második responzórium a tisztátalan táplálékoktól való borzadását idézi föl. A harmadik egyéb erényeit magasztalja. A negyedik antifónában már az özvegy áll a dicséret középpontjában, az ötödikben kórházat alapít, a hatodikban leprást ápol.

A negyedik responzórium szerint Krisztusnak ígéri magát, az ötödik pedig a halála előtti, természetfölötti éneklését említi. *Ante dies exitus eius collo celitus avis modulatur*. A *laudeshez* a zsoltosma új himnuszt közöl, a *Pangue lingua gloriose vidue preconium* kezdetűt. A nyolc versszakból a második utal Erzsébet kettős kötődésére: *Nata regis Hungarorum / pulchra fide, facie, / nupta ducis Thuringarum...* A 4. versszakban az áll, hogy Szent Anna példájára viselte az özvegyi gyászruhát. A második vesperás *Magnificat*-antifónája Jeru-

zsálem leányait vigasztalja és lelki anyjuk utánzására biztatja őket. Az eddig említett három himnusz mellett a negyedik magyar eredetű: *Gaude felix Hungaria*, mert *Elizabeth sanctissima de te nascendo prodiit*, vagyis örömeinek oka, hogy Erzsébet tőle származik. Azonban a magyar himnuszíró is szükségesnek tartotta a már többször emlegetett választott haza említését, az ötödik versszakban: *Leta stupet Thuringia*, majd következnek a csodák.

A mise énekei közül kiemelkedő lehetőséget nyújt a szekvencia, terjedelme, versformája, dallamának egyénibb alakítása miatt, egy-egy szent ünnepén. Az Esztergomi, 1341 előtti *Missale Notatum* a *Sequentiarum* típusú részében az általánosan elterjedt *Gaude Syon quod egressus* kezdetűt tartalmazza, melynek legszebb sorai Erzsébet halálára vonatkoznak: *Gaudent astra matutina quod in hora vespertina ortu novi sideris*. Számos magyar egyházban, legalábbis Zágráiban, vélhetőleg az egész kalocsai érseki tartományban és Esztergomban (legalábbis a Bakócz Graduale tanúsága szerint) más szekvenciát énekeltek. *Jocundetur plebs fidelis, Helisabeth quae in celis, / scandens gaudet hodie*. Ez talán magyar klerikus tollából született. A szekvenciák nem utalnak Erzsébet egyik hazájára sem. Ez utóbbi, hazánkban népszerű szekvencia a párizsi iskola verselésének stílusjegyeit hordozza, amit a domonkos rendi szerzetesek szétvittek szerte egész Európába. Zágráb

püspöke a XIV. század elején a dominikánus Agostino Gazotto; természetesen benne nem a szerzőt kell keresni a nevéhez fűződő liturgikus reform ellenére sem; ám példázza a domonkosok magyarföldi jelenlétét.

A *Gaude Syon* jelen volt Esztergomban és a pálosoknál is. Ami pedig a főntebb tárgyalt *Novum sydus emicuit* kezdetű himnuszról illeti, Esztergom példáját ebben az esetben is követték a pálos szerzetesek.

Thuringia vel Hungaria, vetődött fel a kérdés az előadás kezdetén, és a vizsgálódásba bevont liturgikus szövegek alapján kimondható, hogy ott, ahol saját officiummal ünnepték Szent Erzsébetet, mindkét hazája, alakjának háttérül szolgáltatva, a szülőháza meg a fogadott haza is megjelenik. Ahol csak a neve került be a kalendáriumba, és a közös szövegek szolgáltak dicséretére, ott inkább Thüringiai Erzsébet szerepel. Egy azonban biztos, a német területen kívül inkább magyarnak tartott Erzsébet oly gazdag volt erényekben és csodákban, hogy szülő- és fogadott hazáján túlmenően egész Európának jutott mit követni és min álmélni, miért lelkesedni, hálálkodni, nem elsősorban neki, hanem a teremtő-megváltó-megszentelő Istennek, aki szentjein keresztül cselekszik.

Szent Erzsébet tiszteletét a saját liturgikus szövegeken túlmenően az ereklyéi is szolgálták. Kisebb ereklyék már a szent felravalozásakor rajongóihoz kerültek. Majd a kö-

zékpor gyakorlata szerint egyházi előjárók jóváhagyásával folytatódott az ereklyék szétszárlása, írott tanúbizonyságok kíséretében. Szent Erzsébet marburgi sírjának 1539-es profanizálása Hesseni Fülöp herceg tevékeny részvételével újabb lendületet adott Szent Erzsébet ereklyéi elvándorlásának. Könnyebb Szent Erzsébet köpenyének a követése, amelyet ő Assisi Szent Ferentől kapott. Rendi hagyomány szerint Erzsébet a *mantellumot* halála előtt az egyik nővérré hagyta, majd amikor ő is meghalt pár éven belül, az uralkodócsaládé lett. Thüringiai Konrád a Német Lovagrend nagymestereként az ereklyéket kedvelő Szent IX. Lajosnak adta (aki a *Spinea Domini* tiszteletére építtette a Sainte Chapelle-t), diplomáciai célból. Szent Lajos 1270 előtt a ferencesek párizsi főkolostorára bízta a köpenyt, amit a templom sekrestyéjében őriztek, és főünnepük körmenetein vitték; 1538-ban hivatalos jegyzőkönyv rögzítette ezt a tényt. A parlament 1732-ben felleltározta az egyházi kincseket, ekkor megvolt. A francia forradalom után 1800. szeptember 30-án a párizsi érsekségen jegyzőkönyv készült, ami szerint bizonyos világi, Nicola Auguin megmentette a pusztulástól – mint ministráns tudta őrzési helyét – és bemutatta a köpenyt, ami a megmentőnél maradt. Ő a Belleville-i ferences nővéreknek adta 1837. május 25-én. A nővéreket 1844-ben szétszórták, de egyikük tovább rejtegette, szülőfalujába hazavéve. Ha-

lála előtt a helybéli plébánosra bízta, akitől az a párizsi kapucinusokhoz került 1865-ben. Az 1871-es kommün alatt is sikerült megmenteni, majd 1905-ben a kiutasított kapucinusok Belgiumba vitték magukkal, az I. világháború után visszahozták, jelenleg a Rue de Boissonnade-i rendház templomában, illetve ma annak levéltárában őrzik. Bozsóky Gerő volt a köpeny felkutatója.

Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár őrzi Szent Erzsébet botját, ami az ő ágának fájából esztergált fenyőfa bot, hossza 122 cm, átmérője 2 cm. A hengeres foglalaton a családfa II. Andrástól II. György hessen-darmstadti grófig († 1661). Ő csináltatta, III. Ferdinánd császárnak ajándékozta, aki továbbadta Lippay György († 1666) primásnak.

A marburgi *hospitium*, ahol Szent Erzsébet és nővértársai ápolták a szegényeket és a betegeket, amint említették, a Német Lovagrend kezére került és az égi védnök Szent Erzsébet lett, hiszen a pápa kanonizálta, amint arról már szintén szó esett. Kubinyi András kutatásai alapján vált ismertté a középkori magyar ispotályok együttese, amelyekről a források tudósítanak. Összesen 117 ispotály emléke maradt fenn, amelyek királyi városokban, főpapi székhelyeken, földesúri városokban és mezővárosokban álltak, sőt hétnek falvak adtak otthont. A 117-ből 28-nak nem maradt fenn a patrocíniuma. A maradék 89-ből 27 Szent Erzsébet védelme alá helyezte magát. Szentlélek titulusú 24 volt, ami némi-

leg a Szentlélek-ispotályosrend jelenlétének tulajdonítható. Meg kell még említeni az öt Remete Szent Antal patrocíniumú ispotályt, ami az antonita rend jelenlétéről, hatásáról tanúskodik. A fenti adatokból megállapítható, hogy a betegápolás-szegénygondozás a középkori Magyar Királyság területén Szent Erzsébet égi védnöksége alatt állt, ami viszont az intenzív liturgikus kultuszban, története, életrajza közismert voltában is megmutatkozik.

Szentté avatása évében már ferences templom épült tiszteletére Győrött. Nagyszombat városában 1238-ban emeltek ferencesek ügyködése folytán kápolnát Erzsébet tiszteletére. Thüringiából és Szászföldről a ritkán lakott északi részekre telepések hozták magukkal tiszteletét. 1238-ban kassai oklevél említi az *ecclesia Sancta Elisabeth super hospitale pauperum*.

Késmárk eredeti neve *Villa Saxonum apud ecclesiam Sanctae Elisabeth*. Templomában 1251-től tisztelték Szent Erzsébetet. Körmöcbánya, Besztercebánya követte példáját. A kassai dóm északi kapujának középső pillérén Szent Erzsébet szobra áll, monumentális oltárának fő alakja úgyszintén Szent Erzsébet, 12 jelenet-táblakép mutatja be életét, halálát, megdicsőülését. Török Gyöngyi művészettörténész ezt monografikus igényen földolgozta.

A patrocínium-kutatás kimutatta, hogy helységnevekben 21 alkalommal fordul elő

Szent Erzsébet neve, ám a martirologium több mint húsz boldog illetve szent Erzsébetről tud, kezdve Keresztelő Szent János anyjával. Ennek ellenére egészen bizonyos, hogy legtöbb magyar helységnévben Árpád-házi Szent Erzsébet neve fordul elő.

Haza a magasban – verselt Illyés Gyula. Kár, hogy halálát közeledni érezvén, élete alkonyán Charon ladikjáról elmélkedett, s nem az igazi, el nem múltó hazáról, ahol Szent Erzsébet az egyik, aki fogadja az odaérkezőket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- J. Horváth Tamás és Szabó Irén (szerk.): Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Bp. 2001.
- Dankó Josephus: Vetus himnarium ecclesiasticum Hungariae. Bp. 1893.
- Haggh, Barbara: Two Offices for St Elizabeth of Hungary. Ottawa, Canada, 1995.
- Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp. 1985, 1996.
- Szendrei Janka: A „mos patriae” kialakulása 1341 előtt hangjegyes forrásaink tükrében. Bp. 2005.
- Dobszay László: Az ország patrónusainak liturgikus tisztelete a középkori zsolozsmában. In: Magyar szentek tisztelete és ereklyéi, Esztergom. 2000.
- Bozsóky Pál Gerő: Árpád-házi Szent Erzsébet köpenye Párizsban. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2. Bp. 1996.
- Gábrriel Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. In: Regnum. Bp. 1937.

Convegno Internazionale „Il Culto e la Storia di Santa Elisabetta d’Ungheria in Europa”. In: Annuario 2002–2004. Accademia d’Ungheria in Roma, Istituto Storico „Fraknoi”. Roma, 2005.

Montalembert: Sainte Élisabeth de Hongrie. Tours, 1880.

Vauchez André: La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen-Age. Roma, 1981.

Kubinyi András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő-középkori Magyarországon. In: Uó: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999.

Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Bp., 1996.

GAUDE FELIX PANNONIA

I. Vigadj, boldog Pannónia,
mert Krisztus téged így szeret:
zengjen a himnusz dallama,
mondjál szívedből éneket.

2. Hiszen belőled származott
Erzsébet ékes asszonyunk,
ki minden földit elhagyott,
mert hívta Krisztus, jó Urunk.

3. Királyi házba küldetett,
de Isten kedves lánya lett,
ezrek közül őt lelte meg,
s vezette így az égi kegy.

4. Ámul, vigad Tüiringia,
természet rendje változik,
csodákat láthat sok fia,
gyakran, ha ő imádkozik.

5. Halott nyer újra életet,
betegbe épség visszazáll,
a béna bátran lépeget,
s vakot világít fénysugár.

6. Méltó dicséret áldja őt,
dicsérje szó és zengje dal,
ő pártfogónk az Úr előtt
buzgó imádságaival.

7. Dicsérjük, áldjuk az Atyát,
s a Szentlélekkel Egy-Fiát,
hogy bűneink bocsánatát
megnyerjük, s majd az ég honát. Amen.

Latin szövegét névtelen
magyar klerikus írta
a XIII. században.

Fordította: Csanád Béla